

Сучасна шкільна історична освіта відіграє ключову роль у збереженні пам'яті про Магдебурзьке право як важливий етап розвитку української правової системи. Використання інтерактивних методів навчання, аналіз історичних документів та порівняльний підхід можуть допомогти учням краще зрозуміти значення міського самоврядування в історії України та його вплив на сучасність.

Список джерел та літератури:

1. Котляр М. Ф. Міста і міське життя в Україні доби середньовіччя та раннього модерну. Київ: Наукова думка, 2012. 450 с.
2. Кульчицький В. С. Історія держави і права України: Київська Русь – XX століття. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2017. 540 с.
3. Чухліб Т. Козацьке самоврядування і Магдебурзьке право: правові традиції в Гетьманщині. Київ: Темпора, 2020. 275 с.
4. Зайончковський О. Магдебурзьке право в Україні: історія, практика, наслідки. Харків: Фоліо, 2019. 310 с.
5. Ададуров В. Магдебурзьке право в Україні: історико-правовий аспект. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. 432 с.

УДК: 355.48(477.61)"18/19"

Андрій БЕНІЦЬКИЙ,

к.ю.н., професор Одеського державного університету внутрішніх справ,
м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА УСТРОЮ ЗЕМСЬКИХ І ДЕРЖАВНИХ ОПОЛЧЕНЬ У СЛОВ'ЯНОСЕРБЬСЬКОМУ Й СТАРОБІЛЬСЬКОМУ ПОВІТАХ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

***Анотація:** Проаналізовано організацію та формування ополчень (міліції) на території Слов'яносербського та Старобільського повітів.*

Встановлено передумови утворення ополчень (міліції) та їхню участь у війнах, що вела Російська імперія протягом XIX – на початку XX ст. Зазначено, що у Слов'яносербському та Старобільському повітах російська влада залучала до складу ополчень (міліції) різні стани населення, зокрема казенних, конезаводських та поміщицьких селян, вільних хліборобів, односторців, військових поселенців та ін. Звернута увага на примусове рекрутування російського уряду ратників Земського війська до регулярної армії після закінчення російсько-французької війни 1806–1807 рр.

Ключові слова: повіти, Земське військо, Державне ополчення, міліція, дружини.

Під час російсько-французьких війн 1806–1807 рр. і 1812–1814 рр. на території Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії і Старобільського повіту Воронізької губернії утворювались дружини ополчення на підставі двох маніфестів імператора Олександра I, від 30 листопада 1806 р. й від 18 липня 1812 р.

Прийнята 4 грудня 1806 р. урядом Інструкція передбачала порядок формування міліцейських дружин [1, с. 902–905]. Протягом 1806–1807 рр. у визначених урядом губерніях було сформовано дружини ополчення (міліції) губернського Земського війська. Ратників і стрільців (від 20 до 45 років) набирали з числа поміщицьких і казенних селян, односторців і міщан. Командирів дружин, а саме, повітових начальників, тисячних п'ятисотенних і сотенних обирали дворянське зібрання на місцях із відставних офіцерів і чиновників. Згідно з розкладом, Воронізька губернія, яка входила до V області формування, повинна була виставити 18000 ратників, а Катеринославська губернія, яка входила до VI області формування, – 8000 ратників [2, с. 892–897].

Незважаючи на те, що в маніфесті 1806 р. мова йшла про формування тимчасових ополчень (міліції), уряд протягом 1807 р. перевів більшість ратників у рекрути. Так, 14 березня 1807 р. уряд реорганізував частину

дружин «тимчасової міліції» у регулярні батальйони рухомої міліції [3, с. 1047]. 15 березня 1807 р. було утворено Земське рухоме військо з третини складу міліцейського ополчення. У 1807 р. для ратників (стрілків) батальйонів Земського війська було затверджено однострій.

Після заключення 7 липня 1807 р. Тільзитського миру війна зі Францією була закінчена. Більшу частину ратників Земського війська уряд залишив в армії. З 200 тисяч ратників міліції 177 тисяч було рекрутовано [4, с. 126–127]. Таким чином, «тимчасовість» служби в міліцейських дружинах, анонсована російською владою у маніфесті 1806 р., виявилась звичайним обманом. Розподілені по військових частинах ратники були примусово зараховані в рекрути.

Напередодні чергової російсько-французької війни (1812 р.) до назви «міліція» населення ставилось негативно, оскільки російський уряд фактично обдурив усіх, хто на заклик царя добровільно вступив до лав «міліції» і розраховував повернутися до своїх домівок після військової кампанії. Сама назва маніфесту 1812 р. вказувала на утворення «тимчасового внутрішнього ополчення». Ратників набирали під гаслом формування народного ополчення, а не «міліції». У документі безпосередньо йшлося: «Вся внутрішня сила, що складається нині, не є міліцією або рекрутським набором...» [5, с. 397–398].

Російський уряд усвідомлював, що знов обманути населення не вдасться і тому, губернаторам, місцевому дворянству й земській поліції було наказано роз'яснювати людям те, що після закінчення війни ратників переведуть у їхній «первісний стан», в якому вони були до переходу в ополчення, і повернуть до своїх осель, а не знов примусово рекрутують до війська після закінчення війни.

У Воронізькій губернії ополчення формувалось із поміщицьких селян, казенних селян, вільних хліборобів, конюшинних селян, а також одноворців. Зі Старобільського повіту до складу земського ополчення планувалось включити 3-х посадських, 831 казенного селянина, 108 вільних

хліборобів – селян і 545 конюшинних селян [6, с. 41–42], а також 336 поміщицьких селян, які належали місцевим поміщикам [7, с. 309–310]. У Старобільському повіті заможні поміщиками, які мали більше тисячі душ закріпаченого населення, повинні були направити до ополчення близько 200 ратників [7, с. 309].

У 1812 році загальну кількість Земського війська Воронізької губернії складало 18003 ратники, з котрих 1823 ратники були зі Старобільського ополчення. Поміж тринадцяти повітів Воронізької губернії Старобільський повіт набрав найбільше ратників, з яких були сформовані дві дев'ятисотенні ополченські дружини [6, с. 43].

На початку Кримської війни 1854–1856 рр. у Російській імперії знову формувались ополчення. 29 січня 1855 р. було оголошено Маніфест про призов до державного ополчення [8, с. 84–85], а також затверджено Положення про державне ополчення [9, с. 86–95]. Замість «народного» ополчення російський уряд використовував у документах термін «державне» ополчення. Протягом 1885 р. унаслідок трьох призовів утворились 337 дружин державного ополчення [10, с. 180].

До ополчення набирали ратників із числа селян (20–45 років), які були в подушному окладі, з кожної тисячі «ревізських душ» – 23 чоловіки. На зборах дворянства обирали начальника губерньського ополчення і офіцерів дружин серед відставних офіцерів і чиновників. Нижніх чинів до дружин чотирьохротного складу призначали зі складу кадрових нижніх чинів інвалідних команд і батальйонів внутрішньої стражі.

У серпні 1855 р. вийшло розпорядження про формування у Катеринославській і Харківській губерніях дружин Державного рухомого ополчення. Було утворено губерньські комітети ополчення, губерньські й повітові збірні пункти, які організовували дружини ополчення. У губерньських містах розміщались штаби начальників державного рухомого ополчення. Протягом жовтня – листопада 1855 р. в повітах повинна була бути укомплектована дружина.

З поміщицьких і казенних селян Старобільського повіту Харківської губернії була організована Старобільська дружина (Старобільський батальйон), а зі складу конезаводських селян Біловодського кіннозаводського округу – Біловодська дружина (Біловодський батальйон), які ввійшли до складу Харківського державного рухомого ополчення.

Кожна дружина Харківського й Катеринославського державного рухомого ополчення отримала номери, які закріплялись за губерніями. Так, Старобільська дружина (Старобільський батальйон) отримала (отримав) № 227, а Біловодська дружина (Біловодський батальйон) – № 228 [4, с. 139].

У 1855 р. з військових поселенців восьми округів Українських військових поселень були сформовані стрілецькі дружини № 7 і № 8 Державного рухомого ополчення [10, с. 181]. Перші чотири округи Українських військових поселень розташовувались на території Куп'янського та Старобільського повітів Харківської губернії.

5 січня 1856 р. дванадцять дружин Харківської губернії було направлено на Кавказ, де вони повинні були поступити в розпорядження головнокомандувача окремим Кавказьким корпусом. 1 лютого 1856 р. в пішому порядку дружини вирушили за визначеним маршрутом на Кавказ. 18 березня 1856 р. було підписано Паризький мирний договір, який закінчив Кримську війну. 5 квітня 1856 р. уряд наказав розпустити Державне рухоме ополчення [10, с. 179–180] і видав відповідне Положення [10, с. 180–194].

У Ставропольській губернії начальник Харківського рухомого ополчення отримав наказ повернути з походу дружини назад до Харківської губернії за відповідним маршрутом. Дружини харківського ополчення зазнали розформування, так й не взявши участі у військових діях. Разом із тим ратники й урядники дружин мали право продовжити військову службу з зарахуванням строку служби в ополченні.

Дружини державного ополчення формувались і під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Напередодні цієї війни, 30 жовтня 1876 р. уряд затвердив нове Положення про державне ополчення [11, с. 400–405].

Офіцерів призначали з відставних офіцерів і чиновників. Ратників на службу до державного ополчення обирали жеребкуванням, порядок якого був визначений Положенням про державне ополчення 1876 р. й правилами до нього.

Ополчення формувались і на початку ХХ ст. напередодні першої світової війни в Слов'яносербському повіті Катеринославської губернії та Старобільському повіті Харківської губернії. 18 й 21 липня 1914 р. уряд закликав на дійсну службу ратників ополчення І-го розряду. Державні ополчення формувались у 1914–1915 рр. Протягом війни проводили додаткові набори до державних ополчень. Частину піших дружин, сформованих у ході першої світової війни на території Луганської області, було реорганізовано в регулярні піхотні полки.

На території Катеринославської губернії формувалась 11-та бригада державного ополчення. До складу цієї бригади входили 61-а – 66-а піші Катеринославські дружини. На території Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії формувались деякі піші Катеринославські дружини. Надалі з цих дружин був сформований регулярний 417-й піший Луганський полк.

На території Харківської губернії було утворено 121-у – 125-у й 443-у – 451-у піші Харківські дружини державного ополчення. 125-та й 126-а піші дружини формувались саме на території Старобільського повіту. 125-а й 126-а піші дружини ввійшли до складу 21-ї бригади державного ополчення. Пізніше ці піші дружини отримали назву «Харківські». В.В. Звегінцев у своїх працях 125-ту й 126-у піші Харківські дружини йменує 125-ою і 126-ою Старобільськими дружинами [12]. Проте у військових документах вони значились Харківськими, а не Старобільськими дружинами. 29 серпня 1914 р. 126-а піша Харківська дружина зі Старобільська виступила на Південно-Західний фронт, де приймала участь у боях. У 1916 р. 125-та й 126-а піші Харківські дружини були реорганізовані в регулярні піші полки, які ввійшли до складу піхотної дивізії.

У 20-х числах грудня 1916 р. з дружин державного ополчення Харківської губернії було сформовано 547-й піхотний полк третьої черги, який назвали «Північно-Донецьким» на честь однойменної річки, яка протікає цією територією. Під час першої світової війни в російській армії полки 3-ї черги, сформовані наприкінці 1916 р. й 1917 р. йменували за назвами річок або місцевостей. 547-й піхотний Північно-Донецький полк входив до складу 2-ї бригади 137-ї піхотної дивізії. Ця дивізія була сформована з харківських піших дружин, які були в складі 21-ї бригади державного ополчення, реорганізованої, згідно з наказом штабу верховного командувача від 22 листопада 1916 р., в регулярну дивізію. До складу новоутвореної 137-ї піхотної дивізії увійшли реорганізовані в регулярні піхотні полки харківські дружини державного ополчення.

Після укладення 3 березня 1918 р. Брест-Литовського мирного договору дружини державного ополчення, які ще залишались на службі в армії, були розформовані.

Список використаних джерел:

1. Інструкція начальникам губерній о составе Земскаго войска ... (4 декабря 1806 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXIX. 1806–1807. СПб., 1830. № 22385. С. 902–905.
2. Манифест «О составлении и образовании повсеместных ополчений или милиции» (30 ноября 1806 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXIX. 1806–1807. СПб., 1830. № 22374. С. 892–897.
3. О образовании подвижной милиции, с присовокуплением положения батальона стрелков (14 марта 1807 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXIX. 1806–1807. СПб., 1830. № 22495. С. 1047.
4. Потрашков С. В. Харьковские полки : Три века истории : монография. Х. : Око, 1998. 152 с.

5. Манифест «О составлении временного внутреннего ополчения» (18 июля 1812 г.). *ПСЗРИ. Собр. 2-е. Том XXXII. 1812–1814. СПб., 1830. № 25188. С. 397–398.*

6. Зверев С. Е. Воронежская милиция 1806–1807 гг. *Воронежское дворянство в Отечественную войну* / [общ. ред. С. Е. Зверева]. М. : Изд. губ. предвод. дворянства, 1912. 385 с.

7. Генеральная Ведомость кому имянно из помещиков, в 13 уездах Воронежскую губернию составляющих, ... с владеемых ими крестьян, в составление Земского войска, по числу душ, назначено поставить ратников значится под сим. *Воронежское дворянство в Отечественную войну* / [общ. ред. С. Е. Зверева]. М. : Изд. губ. предвод. дворянства, 1912. С. 309–310.

8. Манифест «О призывании к Государственному ополчению» (29 января 1855 г.). *ПСЗРИ. Собр. 2-е. Том XXX. Отд. первое. 1855 : СПб., 1856. № 28991. С. 84–85.*

9. Положение о Государственном ополчении (29 января 1855 г.). *ПСЗРИ. Собр. 2-е. Том XXX. Отд. первое. 1855 : СПб., 1856. № 28994. С. 86–95.*

10. Указ «О роспуске Государственного Подвижного Ополчения» (5 апреля 1856 г.). *ПСЗРИ. Собр. 2-е. Том XXXI. Отд. первое. 1856 : СПб., 1857. № 30342. С. 180–194.*

11. Положение о государственном ополчении (30 октября 1876 г.). *ПСЗРИ. Собр. 2-е. Том LI. 1876 : Часть 2. СПб., 1878. № 56523. С. 400–405.*

12. Звегинцов В. В. Русская армия 1914 г. : подробная дислокация, формирования 1914–1917 гг., регалии и отличия. Париж : [б. и.], 1959. 132 с.